

РЕЦЕНЗИЯ

**за дисертационния труд на доц. д-р Дилян Николаев Николчев
на тема „Врачански митрополит Паисий и Врачанска епархия (1930-
1974) през прочита на архивни документи“**

**за присъждане на научната степен „доктор на науките“
по професионално направление 2.4. „Религия и теология“**

**от проф. д-р Петко Ст. Петков, член на научно жури съгласно заповед
на ректора на СУ „Св. Климент Охридски“ № РД 38 – 685/13.11.2017 г.**

1. Данни за дисертанта. Доц. д-р Дилян Николчев е хабилитиран преподавател в Богословския факултет на СУ „Св. Климент Охридски“ и учен с трайни интереси към устройството и управлението на Българската православна църква (БПЦ) и църковното право. Настоящият му труд не е първи опит, а пореден принос в проучването на живота и дейността на архиереите на БПЦ през ХХ век. Той е познат и на научната колегия, и на по-широката аудитория със своите публикации по различни теми от историята, устройството и управлението на БПЦ през миналото столетие.

2. Данни за дисертацията и автореферата. Дисертационният труд на Дилян Николчев на тема „Врачански митрополит Паисий и Врачанска епархия (1930-1974) през прочита на архивни документи“ съдържа 662 страници, структурирани в увод, биографично въведение в темата, три глави с по няколко параграфа, тематични приложения, изводи и заключение и библиографско описание на използваните източници и литература. Изследването е първото цялостно научно съчинение по темата, изградено на широка изворова основа, оползотворило наличната научна и популярна литература за архиерея и времето, когато е живял. Макар да съществуват и други съвременни проучвания за живота и дейността на заслужили български

православни архипастири от XX век, това е едно от първите изследвания на преобладаващо архивна документална основа – обстоятелство от изключителна важност с оглед претенциите за обективност и защитимост на направените изводи и заключения.

Дилян Николчев си е поставил за първостепенна цел „да представи автентично както личната съдба на Врачанския митрополит Паисий, така и тази на Врачанската епархия по време на председателстването ѝ от архиерея – като устройство и управление, събития, организация на църковен живот и лични съдби на нейните свещенослужители и църковнослужители, попаднали по различни поводи в официалните и тайните архивни документи“ (с. 18-19). Като „съпътстваща цел“ авторът посочва детайлното „историко-архивистично проучване и анализ на агентурните мероприятия на ДС по отношение на митрополит Паисий“, както и потвърждаване на „результатите от досегашните научни изследвания в страната ни за пагубното въздействие на БКП и нейните политически тайни служби върху БПЦ, върху православните традиции на българите и върху гражданската култура на нашия народ“ (с. 19). В съответствие с тези цели са фиксирани и конкретни изследователски задачи.

Тъй като предмет на проучването са различни аспекти от живота на Врачанския архиерей, както и на организацията, устройството и управлението на Врачанска епархия при неговото управление, изследването придобива междудисциплинен характер. Това е наложило прилагането на различни изследователски методи и съчетаването на богословски, исторически, археографски и църковноправни изследователски фокуси. От скромния си личен опит с проучването на живота и дейността на Климент Браницки и Търновски, както и на отношенията между държавата и БПЦ през периода 1878 – 1912 г. знам, че това е трудна и сложна задача, но Д. Николчев е постигнал значим резултат.

Структурата на изложението е подчинена на целите, поставени от автора. Той е съчетал традиционния хронологичен подход с тематично-изследователски акценти, които са определящи за отделните части. След биографичното въведение, в което читателите се запознават с детството и юношеството на Александър Райков Анков и ранното църковно служение на епископ Паисий Знеполски, следват три основни части, оформени като отделни глави с по няколко параграфа, посветени на подбрани от автора, но подсказани от архивната изворова база подтеми.

В първата глава на широка документална основа са изяснени обстоятелствата, свързани с арестуването и задържането на Паисий Врачански (октомври-декември 1944 г.) и престоя му в Драгалевския манастир до март 1945 г., отговорите на отправените му обвинения, които не са изложени безкритично, а са осветлени и от други източници, за да може читателят сам да си състави мнение и оценка за тях. Подробното представяне на архивни документи в пълен текст, както и на обстоятелствени обяснителни бележки, не затрудняват четенето, а допълват едностранчивата картина, която би се получила, ако авторът излагаше само двете гледни точки на обвинението и защитаващия се архиерей. Освен това, един от предварително обявените подходи за постигането на поставените изследователски задачи, е „включването в научно обращение за първи път или публикуването в тяхната цялост“ на използваните документи. Това би могло да се постигне и с оформянето на отделно Приложение (каквито примери не липсват в историческата научна литература), но Д. Николчев е предпочел „внасянето“ на документалните източници в текста, с което в значителна степен улеснява четенето и цялостното възприемане на съдържанието.

Във втората глава са представени репресиите на ДС срещу митрополит Паисий и срещу клира и църковните служители във Врачанска епархия. Отново на широка и първостепенна архивно-документална основа са

показани „мероприятия“ на новата власт срещу архиерея и духовенството. Специален акцент в тази част е Народният съд и последствията от него за Врачанска епархия.

Третата глава е насочена към изясняване на епархийския и енорийския живот във Врачанска епархия по времето на управлението на митрополит Паисий. Разгледани са най-различни аспекти: администрирането на епархията, строителството на храмове, развитието на духовната просвета и повишаването на богословския образователен ценз на духовенството под грижите на митрополита, условията на манастирския живот в епархията, покръстването на цигани, мюсюлмани и инославни.

По-нататък в дисертацията са включени пет тематични приложения. В хронологична последователност те разглеждат и осветляват, отново на предимно архивна документална основа, прояви и дейности на митрополит Паисий, засегнати бегло или само споменати в основните три части: участието на архиерея в синодалните борби през 30-те години на миналия век, ролята на Врачанския митрополит за спасяването на българските евреи, отношението на Паисий към шумкарското движение, намесата му в синодалните борби и патриаршеските избори през 50-те, 60-те и 70-те години на XX в., „различният“ или „казионният“ образ на митрополит Паисий Врачански в годините на късното му архиерейско служение. Това интересно структурно хрумване още повече разширява читателския кръгозор с цел по-пълно и многогледно възприемане на цялостния образ на митрополита.

Епилогът има конкретно, а не преносно композиционно предназначение. В кратък текст са представени последните дни от живота на Врачанския архиерей, починал на 16 май 1974 г., отразено е отношението към кончината на Паисий Врачански на църковния народ от поверената му епархия.

Основните изводи и авторските заключения са обособени в отделна част, предшестваща подробния списък с използваните източници и литература.

Авторефератът, включващ 32 страници, представя пълно и коректно както съдържанието на дисертационния труд с основните акценти и изводи, така и използваните научни методи, хронологичния и териториалния обхват на проучването.

3. Научни приноси.

Изброените в автореферата (с. 29-30) единадесет „основни приносни моменти“ на дисертационния труд са основателно определени. Както посочих още в началото, в много отношения това изследване е първо по рода си – и като биографично проучване за Врачанския митрополит Паисий, но и като научно-критичен текст върху важна част от историята на БПЦ през няколко десетилетия от ХХ в., видяна през личните съдби на водещите архиереи – главните „герои“ на труда. Непременно трябва да се подчертае както значимостта на включването в научен оборот на много нови документални архивни източници, така и професионалното им археографско представяне пред публиката, която има право да стигне и до по-различни изводи и заключения при анализа им. Съществен е приносът на труда за осветляване на методите, средствата и резултатите от намесата на държавните власти в периода след 1944 г. в управлението, вътрешноцърковния живот и най-вече в изборите на ръководни органи на БПЦ – на епархийско ниво, при формирането на съставите на Св. синод, както и при избора на предстоятели на Църквата през 1953 и 1971 г.

Малко е да се каже, че представената дисертация ще предизвика интереса на широка аудитория читатели от различни професионални направления – богослови, историци, юристи и др. Важна част от нейното

практическо значение е свързана с приложимостта на изводите и заключенията на автора в хода на нестихващите и невинаги професионално водени съвременни обществени дискусии за характера и действителния облик на държавните управления в България в един доста продължителен период – от 30-те до средата на 70-те години на XX в., представени през призмата на отношението им към БПЦ, както и на БПЦ към тях. В този смисъл при постоянното разширяване на изворовата документална основа за недалечното ни минало става особено важен прилаганият от изследователите оценъчен критерий. А той не може да е друг, освен кой с какво и как е допринесъл (с действия или бездействие) за общото българско добруване, в конкретния случай – за постигане на духовните цели на БПЦ. Трудът на Д. Николчев е добър пример за последователно следване и прилагане на този критерий.

4. Бележки и препоръки.

Основна препоръка към автора на дисертацията е нейното своевременно публикуване като монография заедно с всички цитирани и обнародвани в нея документи и други исторически извори, свързани с темата. Добре би било с оглед широката читателска аудитория на труда при отпечатването му да се помисли за речник на специфични думи и термини, както и за една или две коли с илюстрации и факсимилета. При окончателното редактиране на текста могат да се отстранят дребни неточности като напр. неправилното изчисляване на датата на раждане на архиеерея по нов стил на 19 август 1888 г. (с. 26). След като Александър Анков е роден на 6 август 1888 г., то според Закона за въвеждане на Григорианския календар от 1916 г. трябва да се прибавят 12, а не 13 дни към датата от XIX в. (също както към датата на рождението на Васил Левски 6 юли 1837 г. се

прибавят 12 дни и по нов стил тя е 18 юли, а датата на кончината му е 6/18 февруари 1873 г.).

Когато се разглежда въпроса за формалното и фактическото управление на БПЦ до Балканската война, което и авторът коментира (напр. на с. 28), трябва да се има предвид, че вече е доказана и научно аргументирана неприложимостта на чл. 39 от Търновската конституция. Такъв пожелателен общ Синод като „върховна духовна власт“ на Българската църква – част от въобразената „Българска църковна област“ – никога не е формиран, камо ли да е вземал решения, и затова въпросният чл. 39 основателно се определя в някои мои публикации като „мъртвороден“. Известно е и вече е коментирано фактическото синодално двувластие след 1908 г., когато реално съществуват и действат два синода – един в Царство България с председателстващ екзархийският наместник и втори в Цариград при екзарх Йосиф, съставен само от български архиереи на епархиите в Османската империя. Налице са и сериозни опити да се преразгледа предимно апологетичното отношение към Йосиф I заради продължителното му еднолично църковно управление, неотклонното му придържане към провалената политическа стратегия, заложена в чл. 39, както и заради нежеланието му за постигане на църковно единство на основата на предложенията на софийския синод от 1911 г.

Сериозен допълнителен принос на бъдещата монография за живота и дейността на митрополит Паисий би било обнародването на всички проекти за изменение, допълнение или нови варианти на Екзархийския устав (от 20-те, 30-те и 40-те години на XX в.), тъй като, както правилно подчертава авторът, архиерейт участва активно в повечето комисии по този въпрос.

5. Заключение.

Като имам предвид изтъкнатите достойнства на дисертационния труд на тема „Врачански митрополит Паисий и Врачанска епархия (1930-1974) през прочита на архивни документи“, предлагам на уважаемите членове на научното жури да присъдят на доц. д-р Дилян Николчев научната степен „доктор на науките“ в професионалното направление 2.4. „Религия и теология“.

10.02.2018 г.

.....

Проф. д-р Петко Ст. Петков